

Маатазимова Г.Э

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА БАЛДАР АДАБИЯТЫН ОКУТУУНУН ЗАРЫЛДЫГЫ

Маатазимова Г.Э.

НЕОБХОДИМОСТЬ ОБУЧЕНИЯ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

G.E. Maatazimova

ON THE NECESSITY OF TRAINING CHILDREN'S LITERATURE IN THE INITIAL CLASSES

УДК: 373.31:82-053.2

Башталгыч класс – балдар жаңыдан гана мектепке барып, дүйнөгө кызыгуусу артып турган мезгил. Мына ошол мезгилде балдар жазуучуларынын чыгармаларын үйрөтүү – жалпы педагогиканын талабы. Балдар жазуучулары – балдардын эстетикалык табитин өстүрүүчү, рухий дүйнөсүн байытуучу, тил байлыктарын жогорулатуучу каражат. Макалада балдар үчүн жазылган чыгармалардын ааламдашуу доорундагы мааниси тууралуу сөз болот. Кыргыз балдар жазуучуларынын чыгармаларына элдик педагогикалык бай идеялар топтолгон, алар улуттун кылымдар бою жыйналып, тазаланып келген руханий байлыгы болуп эсептелет, ошол байлык башталгыч класстардын окуучуларына өз деңгээлинде үйрөтүүгө тийиш. Мамлекеттик маанилүү ишти турмушка ашыруу үчүн кыргыз жазуучуларынын чыгармаларындагы педагогикалык идеялардын ордун, ал идеяларды башталгыч класстардын адабий окуу предметинде үйрөтүүнү өркүндөтүүнүн илимий-методикалык негиздерин иштеп чыгуу педагогика илими үчүн өзгөчө актуалдуу болуп эсептелинет.

Негизги сөздөр: ааламдашуу, адабият, адабий окуу, рухий-адептик тарбия, элдик педагогика, элдик педагогикалык идеялар.

Начальные классы – это такой отрезок времени, в котором дети только начинают ходить в школу, и они стремятся познать окружающий его мир. Именно в таком периоде их жизни изучение произведений детских писателей является требованием педагогики вообще. Детские произведения – это средство для развития эстетических вкусов, обогащения духовного мира, расширения лексикона детей. В статье излагается о значении детских произведений в период всемирной глобализации. В произведениях для детей кыргызских авторов собраны богатые идеи народной педагогики. Они являются духовным состоянием народа, который прошло проверку веками. Мы должны передать это достояние учащимся начальных классов. Для реализации воспитательных воспитательных идей нужно использовать идеи этнопедагогики в произведениях на уроках литературного чтения. Поэтому важно разработать научно-методические основы обучения чтению и это является одной из актуальных проблем педагогики, а этой статье говорится о критиках русской литературы XX века и о писателях детских за рубежом произведений которые

предлагали вести учебные пособие детских писателей для учащихся начальных классов.

Ключевые слова: понимание, литература, литературное чтение, духовно-нравственное воспитание, народная педагогика, народные педагогические идеи.

Primary classes are such a period of time in which children are just starting to go to school, and they seek to learn about the world around him. It is in this period of their life that the study of the works of children's writers is a requirement of pedagogy in general. Children's works are a means for developing aesthetic tastes, enriching the spiritual world, and expanding the vocabulary of children. The article describes the meaning of children's works in the period of globalization. In the works for children of Kyrgyz authors collected rich ideas of folk pedagogy. They are the spiritual state of the people who have passed the test for centuries. We must pass this wealth to students of primary classes. For the implementation of educational ideas, it is necessary to use ideas of ethnopedagogy in works on literary reading lessons. Therefore, it is important to develop a scientific and methodical basis for teaching reading and this is one of the active problems of pedagogy. This article refers to critics of Russian literature of the 20th century and writers of children's charms who offered to teach children's writers a textbook for primary schoolchildren.

Key words: understanding, literature, literary reading, spiritual and moral education, folk pedagogy, folk pedagogical ideas.

Азыркы ааламдашуу жана технологиялашуу доорунда билим берүү процессине кыргыз элинин улуттук мурастарын, рухий-адептик баалуулуктарын киргизүү жана аларды өсүп келе жаткан муунга жеткирүү милдеттери алдыга коюлду. Кийинки жаштардын массалык маданияттын агымына өзгөчө тартылышы, туш тараптан кысып келе жаткан, элибиздин менталитетине ылайык келбеген көз караштар болочок муундун көзүн тумандатып, көкүрөгүн сокур кылууну көксөөдө. Билим берүү тармагынын эң башкы милдеттеринин бири - ошол сырттан келген жагымсыз көрүнүштөргө туруштук бере алуучу элдик тарбиянын өзөктүү идеяларын өзүнө синдирүү менен жалпы адамзаттык гуманисттик ойлорду кабыл ала

билген ар тараптуу инсандын тарбияланышын ишке ашыра билгендигинде. Учурдагы жаштарда баңгичилик, ичкилик ичүү, тамеки тартуу, рэкеттик кылуу, бирөөлөрдү басынтуу сыяктуу терс сапаттар күчөп, интернетомания оорусу менен ооруп жаткандыгы жалпы коомдун дарты болуп саналат. Мындай көрүнүштөргө каршы туруу үчүн бирдиктүү мамлекеттик идеологиясынын таасиринин төмөндүгү, мектеп – ата-эне – социум байланышынын бекем эместиги, педагогика илимибиздин коомдук күчүнүн жоктогу кадыресе байкалат. «Мына ушундан улам бүгүн эгемендүү Кыргызстан экономиканы көтөрүү озуйпасы менен катар эле, биринчи иретте, коомдун руханий-адептик, ыймандык негиздерин чыңдоонун зарылдыгына келип такалып отурат. Биздин маалыматтуулугубуз, билимдүүлүгүбүз, кесипкөйлүгүбүз, материалдык-экономикалык өнүгүүбүз тунук адеп-ахлак, цивилизациялуу жүрүм-турум, ички рухий маданият менен коштолуга тийиш. Коом, Ата-Мекен деген ар бир атуулдун абийири жана жоопкерчилиги аркылуу гана жакшылары анык болуп калды. Таза ыйман, айкөл рух болсо коомубузда таза башкаруу, таза жаратмандык эмгек, тынчтык, ынтымак жана стабилдүүлүк болмок. Демек, бүгүн биринчи иретте, жарандардын, келечек муундарыбыздын рухий-адептик тарбиясын колго алуу, анын концепциясын, стратегиясын иштеп чыгуу жана аны ишке чегүү өлкөбүздүн масштабындагы кечиктирилгис милдет жана коомубуздун зарыл социалдык муктаждыгы» болуп отурат [1].

Ушундай мамлекеттик маанилүү ишти турмушка ашыруу үчүн кыргыз жазуучуларынын чыгармаларындагы этнопедагогикалык идеялардын ордун, ал идеяларды башталгыч класстардын адабий окуу предметинде үйрөтүүнү өркүндөтүүнүн илимий-методикалык негиздерин иштеп чыгуу педагогика илими үчүн өзгөчө актуалдуу болуп эсептелет. Элдик педагогиканын идеяларын пайдалануу тууралуу ойлор Я.А.Коменскийдин «Байыркы чехтердин акылмандыгы», К.Д.Ушинскийдин «Эне тили», «Балдар дүйнөсү» деген эмгектеринде, классикалык педагогдордун (Ш.А.Амонашвили, Я.А.Коменский, А.С.Макаренко, И.Г.Песталоцци, Ж.Ж.Руссо, В.А.Сухомлинский, Л.Н.Толстой ж.б.) окууларында өзгөчө басым жасалуу менен белгиленген. Кыргыз жазуучуларынын чыгармалардагы этнопедагогикалык ойлорду ачып берген этнопедагог окумуштуулар жана методисттер (Р.А.Абдыраимова, Б.А.Апышев, А.А.Алибеков, С.О.Байгазиев, Ж.Б.Бешимов, Г.Н.Волков, А.Э.Измайлов, Н.И.Имаева, С.И.Иптаров, А.Ж.Муратов, А.Т.Калдыбаева, Ж.И.Койчуманов, М.Р.Рахимова, Т.О.Ормонов ж.б.) жана балдар адабиятын изилдөөчүлөр (К.А. Абакиров, К.А.Исаков, Ү.Б. Култаева, М.С.Сулайманов, О.С.Сооронов, М.Түлөгабылов, Г.Орозова ж.б.) тарабынан методологиялык

негиз болгон идеяларды андан ары тереңдеттик жана бул маселелерди дагы конкреттештирип, жалпы билим берүүчү мектептердин 3–4-класстарында кыргыз балдар жазуучуларынын чыгармаларын этнопедагогикалык негизде үйрөтүүнүн методикасын иштеп чыктык. Бул багытта фольклордук чыгармаларды этнопедагогикалык багытта окуп-үйрөнүү методикасы С.К.Рысбаевдин докторлук диссертациясында чагылдырылган, биздин диссертациябыздын ал иштен айырмасы биз профессионал жазуучулардын негизинен прозалык чыгармаларынын мисалында теманы ачып берүүгө аракет кылдык.

Башталгыч класста адабий чыгармаларды окутуу проблемасы бир катар методисттердин эмгектеринде (С.С.Сакиева, А.Д.Токтомаматов, А.Т.Саттарова ж.б.) теориялык жана практикалык жактан изилденгени менен аларды этнопедагогикалык багытта үйрөнүү методикасы ырааттуу иликтөөгө алынган эмес.

Кыргыз совет адабияты пайда болуп жатканда эле балдар жазуучуларды иштеп чыккан эң негизги чыгармалар элдик жомоктор болгон. К.Тыныстанов, А.Токомбаев, К.Баялинов, К.Жөнтөшов, С.Сасыкбаев, К.Эсенкожоев ж.б. жазуучулар элдик жомокторго кайрылуу менен, биринчиден, өздөрүнүн профессионалдык жазуучулук жолун табууга, жазуучулукту үйрөнүүгө жардам алган; экинчиден, кыргыз балдарын ата-бабалардын руханий мурастары менен тааныштырган; үчүнчүдөн, жаңы доордун балдарына – советтик балдарга элдик педагогикалык маданияттын идеяларын сиңдиришкен. Бул жол, албетте, эң туура жана келечек муундарга тарбия берүү ишине зарыл жол болгон. Жомоктордун этнопедагогикалык маани-маңызын, тарбиялык функциясын жана ар бир доордо колдонуунун зарылдыгын классик педагогдор жана жазуучулар, акындар жогору баалашкан. Мисалы, Г.Н.Волковдун пикири боюнча элдик жомоктор – адабий чыгарма, фольклор, ошол эле кезде алар элдик педагогиканын мурастары, дээрлик алардын баарында таалим-тарбиялык ойлор камтылган. Орус сынчысы В.Г.Белинский орус эл жомокторунун элдүүлүгүн, аларда элдик мүнөздүн берилишин жогору баалаган, кыялй нерселер менен ойдон чыгарылган окуялардын ары жагында реалдуу турмуш, социалдык мамилелер турат деп эсептешкен. Ал балдар табиятынан кыялй нерселерге умтулат, аларга абстракттуу идеялар эмес, конкреттүү образдар, боёктор, үндөр керек деп эсептеп, мына ошол бөксөлүктү элдик жомоктор толтурууна ишенген. Н.А.Добролюбов болсо эл тарабынан чыгарылган жомоктордо ошол элдин турмушка жана учурга мамилеси, психологиясы чагылдырылат деп, жомокторду элдин тирүү физиономиясы деп эсептеген. К.Д.Ушинский өзүнүн педагогикалык эмгектерине, окуу китептерине элдик жомокторду кеңири киргизген, алардын стилине салып, өзү да

эне тилинин эң сонун байлыктарын колдонуп жомокторду токуп чыккан. Педагогдун ою боюнча табиятынын орус педагогдору орус мешинин үстүндө отуруп алып, балдарды тарбиялап жаткан чоң эне, чоң аталар деген. Албетте, алардын тарбиялоо каражаттарынын башында элдик жомоктор турганы айтпаса да түшүнүктүү. К.Д.Ушинскийдин педагогикалык идеялы – балдарды акыл-эс жана адептик-эстетикалык жактан гармониялык тарбиялоо болгон, ал эми мындай ишти аткаруунун эң чоң мүмкүнчүлүктөрү жомоктордо экендиги белгиленген. Ал балдардын психологиясына жомоктордун таасири катуу тийерин айтуу менен элдик жомоктор педагогикалык басылмаларда чыгып жаткан азыркы аңгемелерден алда канча бийик турат деп белгилеген, жомок аркылуу баланын логикалык ой жүгүртүүсү анын көркөм табияты менен айкалышып, кыялы жана сезимдери өсөт деп белгилеген. Балдар жана жомоктор – ажырагыс, алар бири-бири үчүн жаралган, андыктан аларды кеңири колдонуу керек деген ойго келген [2, 109].

Балдар фольклорунун таасирин нянясы Арина Радионовна алган А.С.Пушкин кийин ал жомокторду жатык тилге салып, орус адабиятын бийик деңгээлге көтөргөн («Падыша Салтан, анын даңктуу жана кайраттуу баатыр уулу князь Гвидон Салтанович жана сонун Каныша Аккуу тууралуу жомок», «Балык жана балыкчы тууралуу жомок»), Татьяна Филипповна аттуу карапайым аялдан орус балдар фольклорунун керемет көрүнүштөрү менен таанышкан Ясная Поляна кыштагында туулган бала дүйнөлүк прозасынан бийик чокусу Л.Н.Толстойго өсүп жетти. Урак аттуу думана-манасчынын кебине канган кичинекей Аалыдан кийин кыргыз акыны жана жазуучусу А.Токомбаев чыкса, Айымкан аттуу кошокчу, жамакчы аял улуттук прозанын алпы Т.Сыдыкбековду тарбиялады. Бала Чыңгыз атасы репрессияланып кеткен соң оозеки мурастарды көөнөртпөй сактаган Шекер айылында Айымкан, Карагыз, Досаалы деген адамдардын чөйрөсүндө чоңоюп, ааламды тандандырган улуу жазуучу болуп чыга келди. Ал «Менин Мекеним» деген макаласында мындай жазат: «Биздин айылдын аксакалдары ар бир баладан «Кана, жети атаңды айт!» деп катуу талап менен сурашат эле. Элдик акыл-эс мурасы да, муундардын байланышы да мына ушуга негизделген. Бул жөнүндө мен «Ак кеме» повестимде бала менен машина айдаган казак жигит экөөнүн аңгемелешүүсүндө айтууга аракеттенем» [3,4], - дейт. Анын «Гүлсарат», «Ак кеме», «Деңиз бойлой жорткон Ала-Дөбөт», «Кылым карытар бир күн», «Тоолор кулаганда» деген чыгармаларында бала чакта уккан кептер азыркы замандын көйгөйлүү проблемалары менен үндөштүрүлүп, жалпы адамзаттык маселелерди көтөрүп чыгууга көмөк берет.

Кыргыз балдар жазуучуларынын чыгармаларынын башкы функциясы мурдагы доорлордо да, азыркы заманда да адептүү инсанды жетилдирүү болуп келди. Илимий педагогикада адептик жактан тарбиялангандыктын ченин тогуз өлчөм менен караган пикир бар, алар:

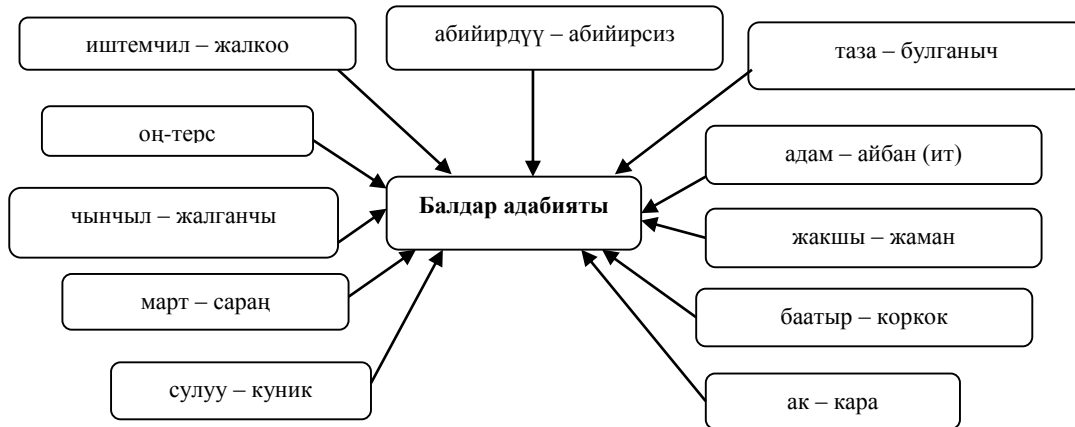
- адептүүлүктү билүү;
- адептик компетенттүүлүктөргө ээ болуу;
- адамдарды жана дүйнөнү, жашоону сүйүү;
- достошуу;
- эмгек кылуу (мээнеткеч болуу);
- күрөшө алуу;
- сактоо;
- жардамдашуу;
- жаратуу [4, 240].

Кыргыз балдар жазуучуларынын чыгармаларынын этикалык-моралдык сабактары бардык жагынан азыркы дүйнөлүк педагогика талап кылган инсанды калыптандырууга ылайык келет. Жогоруда Б.Лихачев көрсөткөн тогуз чен өлчөм менен караганда кыргыз балдар жазуучулары учурдагы коомдук тарбиялуу инсанга болгон заказын аткарып келген.

Изилдөөлөр боюнча адепсиз адам мындай сапаттарды өздөрүндө алып жүрөт:

- аманатка кыянат кылуу;
- адамдарга,
- айлана-тегерекке кайдыгер кароо;
- жалганчылык;
- кара ниеттик;
- ач көздүк;
- жакшылыкка жамандык жасоо;
- жалкоолук;
- ыкшоолук;
- эки жүздүүлүк;
- алдамчылык;
- кошоматчылык;
- бой көтөрүүчүлүк;
- көшөкөрлүк;
- өз ишениминин жоктугу;
- жалганчылыкка макул болуу;
- өз каталарын моюнга албоо;
- кекирейүүчүлүк;
- келжиректик;
- жүзү каралык;
- досторунан кечип кетүү;
- адамга ишенбөө;
- өң карамалык;
- табалоо;
- тооба келтирбөө
- ырайымсыздык кылуу;
- өз камын ойлоочулук;
- соргоктук;
- көңүл чөгүүчүлүк;
- сараңдык ж.б.

Мына ушул оң жана терс сапаттар кыргыз эл педагогикасына көркөм адабият аркылуу да сиңдирилген. Ал адабиятты балдар жазуучулары жараткан. Бул адабияттан башталгыч класстын окуучулары төмөнкүдөй түшүнүктөрдү үйрөнүүгө тийиш:

Сүрөт 1. Балдар жазуучулардын чыгармалары аркылуу башталгыч класстын окуучулары өздөштүрүүчү адепке байланыштуу карама-каршы түшүнүктөр.

Балдар жазуучуларынын чыгармаларынын жана аларды үйрөтүүчү мугалимдин милдети балдарды бул карама-каршы түшүнүктөрдүн ичинен терс сапаттардан арылтып алардын мүнөзүндө, жүрүш-турушунда, идеалында оң сапаттарды пайда кылуу.

Ал эми азыркы ааламдашуу доорунда кыргыз балдарын интернет, телевидение, кино, түнкү клубдар, музыка ж.б. күчтүү таасири бар, анын ичинде терс таасирин көрсөтүүчү каражаттар курчап турат. Булар аркылуу балдардын аң-сезимине пайдасыз, терс жактарга үгүттөгөн идеялар тынымсыз кирип, ал идеялар көркөм адабияттан алыстатат. Ушундай шартта учурдагы коомго азык катары жардам көрсөтө турган башкы күчтөрдүн бири – балдар адабияты, балдар жазуучуларынын чыгармалары, алардагы элдик педагогикалык ойлор.

Ошентип, жыйынтыктай айтканда, кыргыз балдар жазуучуларынын чыгармаларына элдик педагогикалык бай идеялар топтолгон, алар улуттун кылымдар бою жыйналып, тазаланып келген руханий байлыгы болуп эсептелет, ошол байлык башталгыч класстын окуучуларына өз деңгээлинде үйрөтүлүүгө тийиш.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы // Кутбилим, 2010, 20-август.
2. Волков Г.Н. Этнопедагогика [Текст] / Г.Н.Волков. - М.: АКАДЕМА, 2000. - 109 с.
3. Айтматов Ч. Менин Мекеним. // Китепте: Биз дүйнөнү өзгөртөбүз, дүйнө бизди өзгөртөт [Текст] / Ч.Айтматов. - Ф.: 1988. - 4-б.
4. Лихачев Б. Педагогика. Курс лекций [Текст] / Б.Лихачев. - М.: Юрайт, 1999. - 240 с.

Рецензент: д.филол.н., профессор Калчакеев К.Б.